Huygens Institute - Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW)

Citation:

P.J. Veth, Levensbericht T. Roorda, in:
Jaarboek, 1874, Amsterdam, pp. 17-58

This PDF was made on 24 September 2010, from the 'Digital Library' of the Dutch History of Science Web Center (www.dwc.knaw.nl) > 'Digital Library > Proceedings of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW), http://www.digitallibrary.nl'

LEVENSBERICHT

VAN

TACO ROORDA,

DOOR

P. J. VETH.

De voor mij even aandoenlijke als vereerende taak om een woord aan de nagedachtenis van ons afgestorven medelid TACO ROORDA te wijden, wordt door mij vervuld onder zulke bijzondere omstandigheden, dat ik meen eenig recht te hebben, om meer dan gewone toegevendheid van mijne hoorders te verlangen. De sombere toon van smart en rouw, die voegt bij de herinnering aan zulk een treffend verlies, staat in een scherp contrast met de jubeltonen die gedurende de afgeloopen week mij dagelijks in de ooren klonken. En terwijl ik door dringende bezigheden overladen, van maand tot maand, van week tot week, van dag tot dag, verhinderd werd wat ik over het leven en de werkzaamheden van ROORDA verzameld had, behoorlijk en ordelijk in schrift te stellen, heb ik mij genoodzaakt gezien deze regelen te schrijven terwijl de nagalm der feestvreugde nog zweefde in de lucht die mij omringde.

Het leven van geleerden, tenzij ze soms, bij uitzondering, tot eene rol op het staatstooneel worden geroepen, is doorgaans arm aan merkwaardige gebeurtenissen, aan treffende en opzienbarende lotwisselingen. Meestal vliet het kalm daarheen en laat het zich in weinige woorden schetsen. Zeker zijn ook zij, al is hun leven van het gewoel der wereld afgesloten en schier tot de studeercel beperkt, niet verheven boven het gewone lot der menschheid en worden zij zoo goed als anderen door huiselijke

rampen en smartelijke verliezen getroffen, waarvan de geschiedenis, zoo wij ze kenden, ons wellicht de tranen in de oogen zou dringen bij de gedachte hoe zij geleden en gestreden hebben. Ook ROORDA's leven kan daarvan getuigen. Die hem van nabij gekend hebben, weten dat ook hij een ruim aandeel heeft moeten torsen van dat leed, waarvan niemand onzer verschoond blijft. ROORDA heeft dat leed als een man gedragen; nooit heeft hij er zich door laten ontmoedigen; nooit heeft het hem verhinderd zich met onbezweken ijver aan zijne levenstaak te wijden; nooit heeft hij toegegeven aan die verfijnde zelfzucht die zich in jammerklachten lucht geeft. Met het hart vol weemoed, stond hij steeds op zijn post, en hij bleef zich steeds met denzelfden ijver wijden aan de belangen van de wetenschap, van zijne leerlingen en van zijn vaderland, wat hem ook den boezem verscheuren mocht. Wat schuilt er al niet in het menschelijk leven onder de oppervlakte, zelfs indien deze laatste zich aan den vluchtigen blik als altijd zonnig en met bloemen bestrooid mocht voordoen! ROORDA heeft jaren gekend waarin zijn lot zeer zwaar te verduren was, en het zou onze achting voor zijn karakter niet weinig vermeerderen, indien ik u schetsen mocht met welke gelatenheid hij zich daarbij gedroeg, welke kracht van karakter hij daarbij aan den dag legde. Doch de officiëele nekrologie gaat zulke bijzonderheden met stilzwijgen voorbij en laat ze ter waardeering aan huisgenooten, bloedverwanten en vertrouwde vrienden over. Zij vraagt slechts naar het openbare leven, naar de beteekenis van den man voor de wetenschap en de maatschappij. Daaraan zal dan ook mijne voordracht hoofdzakelijk gewijd zijn.

TACO ROORDA zag het eerste levenslicht den 19den Juli 1801. Zijne geboorteplaats was Britsum, een dorp ten noorden van Leeuwarden, merkwaardig door de nabijheid van Lettinga-State, waarop de beroemde MENNO VAN COEHOORN werd geboren. Hoe groot de afstand moge schijnen tusschen den man die het leven aanschouwde op de adellijke huizinge, en den man die geboren werd in de nederige dorpspastorie; tusschen den man die schitterde onder de eerste krijgsoversten en vestingbouwkundigen van zijn tijd en zich op het groote staats- en krijgstooneel be-

woog, en den man die zijn licht slechts liet schijnen voor zijne leerlingen in de enge gehoorzaal en voor den beperkten kring zijner lezers in zijne niet op populariteit berekende geschriften; toch bestaat er tusschen beide meer dan één punt van overeenkomst. Beide waren van goeden huize en de naam ROORDA, dien wij zoo vaak in de geschiedenis van Friesland ontmoeten, mag zelfs op oudere vermaardheid dan die van COEHOORN bogen. Het maakte op mij een eigenaardigen indruk, toen ik voor eenige jaren een in 1660 te Leeuwarden gedrukten brief in handen kreeg, waarin zekere KAREL ROORDA de verdediging op zich nam van zijn gelijknamigen oudoom, den bekenden grietman van Idaarderadeel en lid van het Verbond der Edelen, tegen den Raad-Pensionaris van Zeeland, ADRIAAN VETH, die hem lang na zijn dood in zijn eer en goeden naam had aangetast. De bedoelde grietman gold in zijn tijd voor een onverzettelijken Fries. Of TACO ROORDA werkelijk van hem afstamde weet ik even weinig als ik zeker ben een nazaat van den Raad-Pensionaris van Zeeland te zijn. Zeker is het echter dat ook TACO ROORDA aan zijne provincie en al wat haar eigenaardig onderscheidt, met innige liefde hing, en dat hij in toon en denkwijze iets stijfs en stelligs had, dat bij eene eerste kennismaking minder aangenaam aandeed, ofschoon het geenerlei inbreuk maakte hetzij op zijne vatbaarheid voor overtuiging, hetzij op de wezenlijke goedheid van zijn oprecht en liefderijk hart.

Een ander punt van overeenkomst tusschen TACO ROORDA en MENNO VAN COEHOORN vinden wij in hetgeen beide aan hun vader verschuldigd waren. Van COEHOORN wordt verhaald dat hij het eerste onderricht in de wis- en vestingbouwkunde ontving van zijn vader GOSSE VAN COEHOORN, die echter in de opleiding van zijn zoon door een Gouverneur werd bijgestaan. ROORDA schrijft in de voorrede zijner akademische dissertatie, waarbij hij deze aan zijn vader, den predikant GERRIT ROORDA, opdraagt, deze merkwaardige woorden: „Tibi, pater, hic libellus debetur, quod a prima pueritia, donec in Academiam profectus sum, ita me *solus* literas docuisti, ut nullum praeter te praeceptorem habuerim: et accurata tua atque diligens institutio quan-

2 *

tas mihi paraverit utilitates, nunquam profecto obliviscar, quia quam mirabiles sint, dum quotidie fruor, intelligo." Indien het overal waar is dat men den boom aan zijne vruchten kent, moet ook GERRIT ROORDA een uitstekend man zijn geweest.

De vader wist bij den zoon den lust op te wekken voor het ambt door hemzelven uitgeoefend, met dat gevolg dat hij in 1818 zich als student in de Godgeleerdheid te Groningen liet inschrijven. Hier was het vooral de beroemde HERMAN MUNTINGE die zich zijner aantrok, zijn huis voor hem openstelde, hem met raad en daad bijstond, en de zucht voor de Oostersche letteren, waaraan ROORDA zich van den aanvang met voorliefde wijdde, wist op te wekken en levendig te houden. Na zich gedurende vijf genoegelijke jaren te Groningen in de Godgeleerdheid en de Letteren geoefend te hebben, vertrok ROORDA naar Leiden, om er zijne oostersche studiën op breeder schaal voort te zetten. Drie mannen waren het wier naam en roem hem vooral naar Leiden lokte: de hoogleeraar in de Godgeleerdheid J. VAN VOORST, die vroeger te Franeker zijns vaders leermeester was geweest; de destijds als smaakvol geleerde en welsprekend redenaar zoozeer en zoo te recht gevierde VAN DER PALM; en bovenal HAMAKER, die onder de Orientalisten dier dagen als eene ster der eerste grootte schitterde. MUNTINGE zelf had uit eigen beweging zijnen uitstekenden leerling aangeraden de vermeerdering zijner kennis van het Oosten te Leiden te gaan zoeken, en de vraag die deze daartoe aan zijn vader richtte, door al het gewicht van des leermeesters aanbeveling ondersteund, vond een welwillend gehoor, zoodat ROORDA in 1823 tot voltooiing zijner studiën naar Leiden vertrekken kon. Hier was het vooral het onderwijs van HAMAKER dat hem boeide, en welken indruk deze uitstekende man op ROORDA maakte, hoe hij zich aan hem verplicht achtte, kan ik niet beter dan met zijn eigen woorden in de voorrede zijner dissertatie schetsen. „Quid autem de Hamakero dicam? Qui Franequerâ (Franeker was HAMAKERS vroegere standplaats) studiorum causa Groningam veniebant, hominem praedicaverant eruditione immensâ, ad omnes paene doctrinas et omnes earum partes per

tinente; discipulorum commodis deditum totum. Plenus expectatione sum profectus Lugdunum; sed famam et spem penitus vicit experientia. Vellem virum audivisses loquentem, vidisses agentem. Ubi coeperit, scientiae copiam omne genus effundere prorsus stupendam; semper magna, semper memorabilia, semper nova dicere; amore ardere studiorum suorum, honestorumque et utilium omnium. Et qualis discipulis, qualis mihi? Non expectare donec veneris; sponte advocare, arcessere; adjuvare consilio operâque; in studia omni mode accendere. Qui enim literis orientalibus operam navare non vult, is Hamakerum ne saepius adeat: nam earum abibit studiosus. Supra denique quam vires humanae pati videntur, occupatum et actuosum esse adsidue; ubi tamen venissem, ita paratum semper promtumque, ac si nihil ageret." Aan den invloed van zulk een leermeester kon althans Roorda geen weêrstand bieden, die reeds zonder dien invloed de Oostersche letteren had lief gekregen. Onder de vakken meer rechtstreeks met de Godgeleerdheid in verband staande, gaf hij weldra de voorkeur aan de grammatische en kritische beoefening der schriften van het Oude Testament, en hij voegde er de studie der andere Semietische dialecten en inzonderheid van het Arabisch aan toe, wel overtuigd dat het onmogelijk is zich zoo van den geest van het Oosten te doordringen, dat men die boeken volkomen verstaat, wanneer men zich binnen de enge grenzen der oud-Hebreeuwsche letteren beperkt.

Na zich dus een jaar lang te Leiden in de Semietische talen geoefend te hebben, keerde Roorda voor korten tijd naar Groningen terug, om er den graad van Doctor in de Godgeleerdheid te verwerven. Hier verdedigde hij den 11den October 1824 zijn theologisch proefschrift „exhibens commentarios in aliquot Jeremiae loca," terwijl hij vier jaren later, na te Leiden, onder Hamakers praesidium, zijn „Specimen historico-criticum exhibens Vitam Amedis Tulonidis" op den 7den Fe r. 1825 verdedigd te hebben, honoris causa het recht erlangde om den titel van Doctor der Letteren aan den reeds verworvenen van Doctor der Godgeleerdheid toe te voegen.

In deze beide proefschriften, waarmede de jeugdige schrijver niet weinig lof inoogstte, vinden wij reeds de richting aangewe-

zen, waaraan ROORDA zijn gansche leven lang getrouw bleef, de methode die hij later ook op andere takken der oostersche studiën toepaste. Het is de richting die door zorgvuldige navorsching der taalwetten een vaste basis tracht te erlangen voor de verklaring der schrijvers, en die taalwetten, in verband met de grondige studie van palaeographie en alles wat met de geschiedenis der handschriften in verband staat, tot verbetering der door de nalatigheid der afschrijvers of het misverstand hunner schrijfwijze in de teksten ingeslopen fouten poogt aan te wenden; het is de richting die sedert lang te Leiden in eere is geweest, en die nog heden het onderscheidend kenmerk der Leidsche philologische school uitmaakt. De dissertatie over Jeremia behandelt hoofdzakelijk slechts bedorven plaatsen, die eerst door tekstverbetering verstaanbaar kunnen gemaakt worden, en ofschoon het Arabisch specimen ook een aaneengeschakeld, op de bijeengebrachte getuigenissen berustend verhaal van het leven van AHMED BEN TOELOEN bevat, schijnt toch de vaststelling en verklaring van den tekst dier getuigenissen, gelijk zij de grootste ruimte in het geschrift inneemt, zoo ook het hoofddoel van den schrijver geweest te zijn. Zelden is ROORDA in zijne literarische studiën, ook toen hij ze later naar het terrein der Javaansche letteren overbracht, althans naar zijne uitgegeven geschriften te oordeelen, van deze richting afgeweken. De realia schijnen voor hem, gelijk voor vele volgers der Leidsche School, weinig aantrekkelijkheid te hebben gehad, tenzij voor zoover ze onmisbaar zijn om tot het recht verstand der schrijvers den weg te banen. Daarom echter zijn de studiën dier School voor de kennis der realia niet nutteloos; want alleen door de kennis der taal en der literatuur baant men zich den weg tot het hart van het volksleven. Ik moet echter erkennen dat die richting, bij uitsluiting gevolgd, mij niet geheel bevredigt. Men kan er niets tegen hebben dat enkelen wier smaak en aanleg hen daartoe noopt, dien weg bij voortduring blijven volgen, zonder ter rechter of ter linker af te wijken; maar men mag er, dunkt mij, geen vrede mede hebben, als die overigens zoo bij uitnemendheid nuttige richting de eenige dreigt te worden waarin de philologen eener van ouds beroemde Hoogeschool

hun heil zoeken. Daarom verheug ik mij over enkele schitterende uitzonderingen, b. v. wanneer DOZY zijn schier onbegrensde kennis der ongedrukte zoowel als gedrukte Spaansch-Arabische literatuur en zijn scherpen kritischen blik dienstbaar maakt aan de samenstelling van een boek dat ons het leven en streven der Arabieren in Spanje levendig en aanschouwelijk voorstelt. Is het niet te betreuren dat onze Leidsche studenten schier geheel vreemd blijven aan de ontwikkeling van het Grieksche leven en van zijn schoonsten bloesem, de kunst; en dat zij wellicht even vreemd zouden blijven aan die merkwaardigste phasis van hetgeen Rome ons te aanschouwen biedt, de ontwikkeling van het recht en van den staat, indien niet die verwaarloosde deelen van de kennis der klassieke oudheid eene toevlucht hadden gevonden bij de juridische faculteit? Ik zou aan een COBET, een PLUYGERS en anderen de taak niet willen uit de hand nemen die zij zoo uitstekend vervullen, veel minder hen willen dwingen iets anders te doen dan wat zoo voortreffelijk door hen gedaan wordt; maar zeer zou ik wenschen dat naast hen andere mannen stonden, in staat en geroepen om de beschaving der klassieke tijden in alle richtingen voor hunne lezers te doen herleven en hen met den schoonheidszin der Grieken en de staatsmanswijsheid der Romeinen te bezielen. Doch om tot mijn onderwerp terug te keeren, ook in ROORDA's geschriften zal men zelden eenige poging vinden om tot de aanschouwelijke voorstelling van het leven hetzij der Semietische volken hetzij der Javanen rechtstreeks bij te dragen, en het is mij wel eens voorgekomen dat ook in zijne oogen de realia in vergelijking met de taalstudie weinig waarde hadden.

Nauwelijks had ROORDA zijne akademische studiën ten einde gebracht, toen hij naar de kleine gemeente Lutjegast in Groningen, die echter aan een groot man, ABEL JZN. TASMAN, het leven gaf, als Predikant beroepen werd. Hier vertoefde hij twee jaren, van welke mij geene bijzonderheden bekend zijn, dan dat hij ook daar, te midden zijner werkzaamheden ten behoeve der gemeente, de beoefening der Oostersche letteren en bepaaldelijk der Hebreeuwsche grammatica ijverig voortzette. In 1827 ontving hij van daar een beroep naar Burgwerd in Friesland, maar

nauwelijks was hij op deze nieuwe standplaats gevestigd, toen het emeritaat aan den hoogbejaarden WILLMET verleend, hem den weg opende tot een leerstoel in de Oostersche talen aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Krachtig door HAMAKER aanbevolen, werd hij tot buitengewoon hoogleeraar in de Oostersche talen, de Hebreeuwsche oudheden en de Exegese des Ouden Testaments aangesteld. Hij aanvaardde deze betrekking den 20sten April 1828, met eene redevoering „de Poëtriis Hebraeis."

Het onderwijs van ROORDA omvatte al dadelijk de Hebreeuwsche, Arabische en Arameesche spraakkunst, de Hebreeuwsche antiquiteiten en de verklaring der schriften van het Oude Testament. Dat het onderricht in zoovele en zoo omvangrijke vakken hem de eerste jaren genoeg te doen gaf om zijn tijd geheel te vervullen, zou ons dus niet mogen bevreemden; en het wekt veeleer onze bewondering, dat wij hem reeds na drie jaren met het eerste deel eener doorwrochte Hebreeuwsche Grammatica zien optreden, die, terwijl zij geheel den geest der Hamakersche school ademde, zich toch ook de door GESENIUS en EWALD ontwikkelde denkbeelden voortreffelijk wist ten nutte te maken, en tevens tal van nieuwe verklaringen en scherpzinnige opmerkingen bevatte. Wat ROORDA zoo spoedig na het aanvaarden van het Professoraat tot dezen arbeid noopte, zal ik met zijne eigene woorden uit de voorrede mededeelen.

„Quum ante hos tres annos literarum orientalium hîc Amstelodami docendarum mihi delegata erat provincia, hanc in primis molestiam habui, quod, ad Latinum sermonem more patrio adstrictus, non alîâ, quam Schroederianâ, in scholis uti possem grammaticâ Hebraeâ. Sic enim intelligebam, quae in hac disciplina post Schroederum emendata, inventa et perfecta essent, magnam partem discipulis perdita esse. Mihi quidem facile erat, in grammaticae institutione eorum praecipua addere; sed non item illis, ea memoriâ custodire, cum praeceptis Schroederi recte conjungere et conciliare atque cavere, ne, dum illius Institutiones quotidie volverent, subinde denuo in veteres errores inciderent. Dolebat praesertim, non perfectiorem iis in manibus esse syntaxin, praecipuum illud rectae et certae interpretati-

onis subsidium. Itaque iam cito animo proposui, novam grammaticam conscribere; et quum, hoc consilio cum clarissimo Hamakero communicato, id ei vehementer placere intelligerem, statim opus suscepi ac pro viribus perficere studui."

Het in 1831 verschenen eerste deel, „de elementis vocibusque simplicibus" handelende, werd reeds in 1833 gevolgd door het tweede, „de syntaxi seu de vocibus coniunctis." Het is vooral dit deel dat aan de Hebreeuwsche Spraakkunst van ROORDA bijzondere waarde geeft. De Hebreeuwsche syntaxis, in alle vroegere Spraakkunsten meer of min stiefmoederlijk behandeld, is hier in haren geheelen omvang teruggeleid tot die logische begrippen die aan alle taal ten grondslag liggen, doch in de verschillende talen zich in verschillende vormen uiten. Op deze wijze verklaard en door eene groote menigte voorbeelden toegelicht, laat de Hebr. syntaxis bijna geene duisterheden meer over voor hen die in staat zijn den schrijver in zijne veelszins nieuwe en daardoor moeielijke terminologie en in zijn wel is waar zuiver, maar niet zeer vloeiend Latijn te volgen. Ik herinner mij echter dat in mijn studententijd de syntaxis van ROORDA voor de meesten een gesloten boek bleef. Later heeft, geloof ik, de daarin ontwikkelde beschouwing der taal meer algemeen ingang gevonden, ten gevolge ook van het beknopte overzicht dat ik daarvan in mijne in 1847 gedrukte, in 1852 herdrukte „Hebreeuwsche Spraakkunst voor de gymnasiën en tot voorbereiding voor de Akademische lessen," in de moedertaal heb trachten te geven.

Reeds om dat groote werk alleen zou ROORDA er aanspraak op hebben gehad, dat zijn buitengewoon professoraat in een gewoon werd veranderd. Voor de Semietische letteren kon dit echter, volgens de voorwaarden zijner aanstelling, niet plaats hebben zoolang de grijze WILLMET nog in leven was, die den 14den October 1835, in bijna 85jarigen ouderdom, overleed. Doch inmiddels had eene andere gebeurtenis plaats gehad, die aan ROORDA den titel van Gewoon Hoogleeraar verschafte, niet echter in de Oostersche talen, maar in de Bespiegelende Wijsbegeerte. Aan het Amsterdamsch Athenaeum, waar toen, gelijk eenigermate nog heden, het onderwijzend personeel in aantal niet

geëvenredigd was aan den omvang van het onderwijs, was in Juni 1834 een eervol emeritaat verleend aan den Hoogleeraar VOUTE, die het onderricht in de bespiegelende wijsbegeerte met dat in de wiskunde, physica, chemie en sterrekunde verbonden had. Terwijl nu voor de vier laatstgenoemde vakken, inderdaad alleen reeds uitgebreid genoeg om vier bekwame mannen bezig te houden, het professoraat werd opgedragen aan den heer W. S. SWART, werd ROORDA tot gewoon hoogleeraar in de theoretische philosophie benoemd, zonder dat dit echter eenige verandering bracht in de vroeger gemaakte bepalingen, die hem eerst 16 maanden later vergunden den titel van Gewoon Hoogleeraar ook voor de Oostersche letteren te voeren.

De vereeniging van de bespiegelende wijsbegeerte met de Oostersche letteren is in den grond al niet beter dan die met wis- natuur- schei- en sterrekunde, en laat zich in het algemeen ten hoogste door het bekende commune omnium artium et disciplinarum vinculum verdedigen. Allerminst zou het echter mij voegen er aan ROORDA eenig verwijt van te maken dat hij zich de dubbele taak op de schouders liet leggen, aan mij die mij weinige jaren later, onder den drang der omstandigheden, dezelfde vereeniging van twee professoraten liet welgevallen, ofschoon ik daarop op verre na niet dezelfde aanspraken als ROORDA kon doen gelden. Want ROORDA was philosooph en zou ook een zelfstandigen leerstoel in de wijsbegeerte met eere vervuld hebben. Reeds als student te Groningen had hij zich ook met de wijsbegeerte ijverig bezig gehouden. Later had hij niet opgehouden, te midden zijner Semietische studiën, ook de wisselingen der Duitsche philosophie te volgen en zich inzonderheid door de schriften van den jongeren Fichte aangetrokken gevoeld. Ook in de behandeling der Hebreeuwsche spraakkunst had hij zich een echten wijsgeer betoond. Bij zijne methode was er tusschen logica en grammatica zulk een nauw verband, dat voor wie met zijne schriften bekend was, het bevreemdende der verbinding van Oostersche talen met wijsbegeerte althans zeer was getemperd. Eene inaugureele rede in den gewonen vorm werd door ROORDA bij de aanvaarding van het nieuwe professoraat niet uitgesproken, maar toch hield hij bij die gelegenheid eene openbare voordracht

tot opening zijner lessen, die hij kort daarna in veranderden vorm, in het licht gaf, onder den titel: „Ontwikkeling van het begrip der philosophie, tot inleiding in de bespiegelende wijsbegeerte op het tegenwoordig standpunt der wetenschap" (Leeuwarden, 1835). Dit lezenswaardige werkje verraadt op elke bladzijde den geoefenden denker, en welhaast bleek het dat Roorda ook door zijne colleges over logica en psychologie zijne leerlingen wist te boeien en te bezielen. Zulk een naam verwierf hij zich ook als wijsgeer, dat hem in Juni 1840 de leerstoel in de bespiegelende wijsbegeerte aan de Hoogeschool te Groningen werd aangeboden, eene benoeming die hij echter meende niet te moeten aanvaarden.

Inmiddels was de Hebr. Spraakkunst in 1835 gevolgd door eene Arabische, waarop dezelfde beginselen waren toegepast. Hier kon de schrijver echter zeer kort zijn, wanneer hij zich lezers voor oogen stelde die reeds met zijne Hebreeuwsche Spraakkunst bekend waren. De beknoptheid van het boek, waaraan nog de Harlingsche predikant en leerling van Roorda, P. Cool, eene Chrestomathie uit de Lataïf van Thaâlebi met verklarende woordenlijst toevoegde, moet verwondering wekken bij elk die met den verbazenden rijkdom van vormen en syntaktische regelen bekend is, waardoor zich de Arabische taal onderscheidt. Toch is Roorda er in geslaagd, in weinig meer dan 160 bladzijden een zoo volledig overzicht van de Arabische taal te geven, dat bij zijne Spraakkunst de lezing van schrijvers die geene bijzondere moeielijkheden opleveren, geheel in de behoefte voorziet. Het werk beantwoordt volkomen aan het doel dat Roorda zich had voorgesteld en in de voorrede dus uitdrukt. „In primis brevitati studui, quare vel omittenda, vel leviter duntaxat tangenda putavi ea omnia, quae aut provectioribus tantum opus est cognoscere, aut quae, quum omnibus linguis Semiticis communia sint, plerisque eorum qui grammaticae Arabicae operam navant, ex Hebraeâ jam nota sunt suave sponte intelliguntur, vel et a doctore in erudiendo facile tradi possunt explicarique." Weijers, Roorda's vriend en ambtgenoot, schonk ons van deze Spraakkunst eene zeer uitvoerige en leerzame beoordeeling in den eersten jaargang van het Tijdschrift de Gids (1837). Zijne op-

merkingen bleven niet zonder invloed op de tweede verbeterde uitgave, die in 1858 door het voortdurend debiet noodzakelijk werd gemaakt. Deze nieuwe uitgave onderscheidt zich vooral ook door de toevoeging van een hoofdstuk over de Arabische metriek en door de uitbreiding der Chrestomathie met eenige gemakkelijker stukken, die tot voorbereiding kunnen strekken van de voor eerstbeginnenden wat moeielijke lectuur der door Thaâlebi verzamelde anecdoten.

In 1839 vereenigde zich Roorda met zijne beide vrienden en ambtgenooten Weijers, Hoogleeraar te Leiden, en Juynboll, Hoogleeraar te Franeker, tot de uitgave van een verzameling van stukken de Oostersche letteren betreffende, die onder den titel „Orientalia" zou verschijnen. Twee stukken zagen daarvan het licht, het eerste in 1840, terwijl de uitgave van het tweede door allerlei tegenspoeden tot 1846 vertraagd werd. Beide deelen bevatten eene belangrijke bijdrage van Roorda's hand, het eerste eene exegetisch-kritische annotatie op de negen eerste hoofdstukken van Jesaja; het tweede eene dergelijke op de 17 eerste Psalmen. Ofschoon de tweede eerst het licht zag toen Roorda lang van standplaats en werkkring was veranderd, behoort zij echter tot hetzelfde tijdvak van zijn leven als de eerste. Beide danken hun ontstaan aan de exegetische collegiën die hij voor zijne Amsterdamsche leerlingen hield, en hetzelfde kan men ook nog getuigen van den eerst veel later (namelijk in 1869) te Leiden verschenen „Commentarius in Vaticinium Michae." Van het oogenblik dat Roorda dezen profeet op zijne collegiën behandeld had, heeft hij met het plan omgegaan om zijne aanteekeningen daarop in het licht te geven; en ofschoon ik niet zal ontkennen dat hij bij de eindelijke uitgave er nog eens eene laatste hand aan gelegd heeft, kan men als stellig aannemen, dat het werk toen meer dan 20 jaren op eene gepaste gelegenheid voor de terperslegging gewacht had en vermoedelijk zijne plaats in de Orientalia zou gevonden hebben, indien niet na de verschijning van het tweede deel de uitgave van die verzameling ten gevolge van den ontijdigen dood van Weijers was gestaakt. In al deze exegetische proeven vinden wij ongetwijfeld de bewijzen van vermeerderde kennis en rijper

oordeel, maar geest en richting zijn dezelfde als in de als dissertatie uitgegeven behandeling der plaatsen van Jeremia. Het is ROORDA in al die aanteekeningen minder om de verklaring van den samenhang en het doel der behandelde geschriften in hun geheel, dan om de zuivering en vaststelling van den tekst en de grammatische verklaring van enkele plaatsen te doen.

Inmiddels waren aan ROORDA's verdiensten verschillende onderscheidingen ten deel gevallen. Reeds den 18den Mei 1833 was hij benoemd tot lid der derde klasse van het Kon. Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. Vermoedelijk zullen de Jaarboeken van dit in 1851 opgeheven wetenschappelijk lichaam nog andere bewijzen van ROORDA's werkzaamheid bevatten dan dat waarop ik straks zal mogen wijzen; maar de tijd en de gelegenheid om hiernaar onderzoek te doen hebben mij ontbroken. Den 31sten October 1836 werd ROORDA benoemd tot correspondeerend lid van het Haagsche Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst. Vele andere onderscheidingen van dien aard ga ik met stilzwijgen voorbij, voor zoo ver zij namelijk geen beslissenden invloed op ROORDA's wetenschappelijke werkzaamheden geoefend hebben.

Uit het hier aangeduide oogpunt is niets wellicht zoo gewichtig als ROORDA's betrekking tot het Nederlandsch Bijbelgenootschap, die de eerste aanleiding voor hem schijnt geweest te zijn om den blik naar Java te richten, en zoo de voorbereiding werd van het tweede tijdperk zijns levens, waarin wij hem als stichter van de studie der Javaansche Grammatica en Lexicographie zullen zien optreden.

WILLMET had, als lid van het Hoofdbestuur des Bijbelgenootschaps, vooral deel genomen aan de werkzaamheden der Commissie voor de Oost-Indische zaken. De nieuwe uitgave des Maleischen Bijbels was in 1820—1824 onder zijne leiding tot stand gekomen en hij had ijverig medegewerkt tot de zending van GERICKE om de Bijbelvertaling in 't Javaansch door studie der Javaansche taal voor te bereiden. Ook hier werd ROORDA geroepen om de vacature te vervullen, die door WILLMETS dood was ontstaan. Sedert 1836 was ROORDA de ziel der

genoemde Commissie, wier werkzaamheid zooveel tot bevordering der kennis van de talen van Ned. Indië heeft bijgedragen. De taak waartoe hij hier geroepen was, gaf hem het eerst aanleiding om zijne aandacht aan de Javaansche taal te wijden. Een bijzondere spoorslag daartoe gaven de omstandigheden die ik thans moet vermelden.

Reeds herhaaldelijk waren geschriften in de Javaansche taal met Javaansche typen gedrukt, maar die typen waren zoo gebrekkig, dat behoefte aan betere zich op Java meer en meer deed gevoelen. De Gouv. Generaal BAUD besloot daarom een bekwamen persoon naar het moederland te zenden, om zich aan de eindelijke volvoering dier taak te wijden. Zijne keuze viel op den heer J. PALM, zoon van een Nederlandsch predikant op Ceylon, en destijds op Java in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap werkzaam. Reeds in 1827 had PALM zich bij het Hoofdbestuur dier instelling als kweekeling aangemeld, en na te Amsterdam gedurende eenige jaren het onderwijs van de Hoogleeraren VAN LENNEP en ROORDA genoten te hebben, was hij in 1832 naar Batavia vertrokken, om zich op Java zelf in de taal des lands te oefenen en den heer GERICKE in het groote werk der Javaansche Bijbelvertaling bij te staan. Groote vorderingen had hij, naar men zegt, onder de leiding van GERICKE en WINTER, in die taal gemaakt, toen hij in 1835 naar Nederland terugkeerde, om daar op 's lands kosten eene nieuwe Javaansche drukletter te doen vervaardigen. Het Bijbelgenootschap stond zijn kweekeling daartoe aan het rijk af, op voorwaarde dat zijne afgevaardigden op Java het vrije gebruik dier drukletters zouden genieten. PALM werd op zijne reis vergezeld door een kundig Javaan, RADÈN PANDJI POESPA WI LAGA van Soerakarta; doch nauwelijks was hij in Nederland aangekomen en had hij een begin met zijne werkzaamheden gemaakt, toen hij door eene hevige ziekte werd aangetast, die hem in den aanvang van 1836 ten grave sleepte.

De Hoogleeraren VAN LENNEP en ROORDA waren door het Hoofdbestuur des Bijbelgenootschaps met het toezicht op de werkzaamheden van PALM belast, en deze omstandigheid gaf gelukkig aanleiding dat ROORDA de taak op zich nam om

voor de voltooiing der Jav. drukletters te zorgen. Hij was toen reeds eenigszins met de Javaansche taal bekend; want met behulp van „de Eerste Gronden der Jav. Taal," en het daaraan verbonden Leer- en Leesboek van GERICKE, en van de in 1833 uitgegeven Javaansche Spraakkunst van CORNETS DE GROOT, was hij reeds eenigermate in hare grammatica ingedrongen, waarschijnlijk echter meer bewogen door de aantrekking die een nog bijna nieuw en onbebouwd veld dikwijls op den geleerde oefent, dan met eenig bepaald voornemen om zich bij voorkeur aan dezen tak der Oosersche letteren te wijden. Thans werd dit anders. Door veelvuldige gesprekken met PALM voor en gedurende zijne ziekte, de inlichtingen door RADÈN POESPA WI LAGA verstrekt en de inzage van alle op deze zaak betrekkelijke rapporten, geheel op de hoogte gebracht; vereerd door het vertrouwen van den Minister van Koloniën, en brandende van de begeerte om zijn Vaderland te dienen door het tot stand brengen van een werk dat het tot eer en nut zou strekken, gelukte het ROORDA in het voorjaar van 1839, met de hulp van den bekwamen stempelsnijder HUBNER, een volledig stel tot stand te brengen van alle tot het drukken van Javaansch vereischte typen, en wel op zoo uitstekende wijze, dat alle bevoegde beoordeelaars hunne volkomen tevredenheid daarover te kennen gaven. Het „bericht en proeve van de nieuwe Javaansche drukletters naar het voorschrift en onder toezicht van T. ROORDA vervaardigd ter lettergieterij van JOH. ENSCHEDÉ & ZONEN te Haarlem," viert de eerste der zegepralen door ROORDA op het gebied der Javaansche letteren behaald, en zeker niet de minst gewichtige. GERICKE was inmiddels in 1838 van Java naar Europa teruggekeerd, en door den omgang met hem en de gelegenheid om zich met den RADÈN POESPA WI LAGA ook in het spreken der Javaansche taal te oefenen, werd ROORDA meer en meer aangemoedigd om aan deze tot dusver zoo verwaarloosde taal al zijn vrijen tijd en zijne beste krachten te wijden. Vooral de zomervacantiën, die hij in dien tijd gewoonlijk in de omstreken van het bekoorlijk Eemnes, studeerende en wandelende, doorbracht, verschaften hem daartoe de gelegenheid. Toenemende

belangstelling in Java bleek welhaast uit verschillende door hem uitgegeven geschriften. Zoo maakte hij in 1841 het eerst zijne landgenooten met het groote Javaansche heldendicht de Brata Joeda bekend door eene voorlezing waarin hij proeven uit dit merkwaardig gedicht mededeelde, en die hij onder den titel „Proeve van Jav. Poëzie uit het Jav. heldendicht Brata Joeda" in het licht gaf. Zoo verscheen in hetzelfde jaar het door hem met veel moeite voor de pers gereed gemaakte „Nederduitsch-Maleisch en Soendaasch Woordenhoek" van den heer A. DE WILDE, eene eerste, zij het dan ook gebrekkige poging, om de tweede der op Java gesproken talen zooveel mogelijk in de beoefening der hoofdtaal te doen deelen. Nog werd in hetzelfde jaar het „Leesboek voor de Javanen, te zamengesteld uit stukken des Ouden en Nieuwen Verbonds," dat GERICKE bij zijn terugkeer naar Java in 1839 had achtergelaten, door ROORDA's bezorging op last van het Ned. Bijbelgen. gedrukt. Maar het merkwaardigst was de rede den 14den April 1841 door hem uitgesproken in de vereenigde zitting der vier klassen van het Kon. Ned. Instituut, die door de tegenwoordigheid van Koning Willem II werd vereerd. In die rede poogde ROORDA aan te toonen, hoe onmisbaar de kennis der Javaansche taal voor onze Oost-Indische ambtenaren is. En die rede drukte eene overtuiging uit, waaraan hij ondanks velerlei tegenspraak tot aan zijn laatste levensuur is getrouw gebleven. Op die overtuiging rustte de inrichting dier afdeeling voor de opleiding van Indische ambtenaren, die kort daarna aan de nieuw opgerichte Koninklijke Akademie te Delft werd verbonden; eene inrichting waarbij de Javaansche taal meer op den voorgrond werd geplaatst dan velen wenschelijk scheen, maar waardoor althans dit werd bereikt, dat het ons sedert nooit meer aan goede kenners en beoefenaars dier tot op dat tijdstip zoo verwaarloosde en toch voor ons zoo onontbeerlijke taal heeft ontbroken. Men kan de noodzakelijkheid betwisten dat alle Indische ambtenaren de Javaansche taal kennen; maar men kan zeker niet ontkennen dat voor praktische doeleinden het gewicht van de Javaansche taal nagenoeg met dat van alle andere talen van den Indischen Archipel te zamen gelijk staat,

daar de Javaansch sprekende bevolking, voor zoover wij kunnen nagaan, weinig minder dan de helft der gansche bevolking van Insulinde zal uitmaken. En als men daarbij bedenkt dat het Javaansch sprekende deel van Java tevens het centrum is van alle beschaving, kunst en literatuur der volkeren van den Maleischen stam, dan zal men moeten erkennen dat die taal in zooverre ook uit wetenschappelijk oogpunt den eersten rang onder de talen van Insulinde behoort in te nemen. Of haar die eerste rang ook om hare eigene hoogere ontwikkeling en haar typisch karakter toekomt, zullen wij daarlaten. ROORDA was daarvan overtuigd. Soms heeft men het openlijk of meer ingewikkeld tegengesproken, maar het overtuigend bewijs dat zijne voorliefde voor het Javaansch niet ook uit dit oogpunt gerechtvaardigd was, is, geloof ik, niet geleverd.

Wij staan hier aan den drempel van het tweede tijdvak van ROORDA's leven, den tijd dien hij als Hoogleeraar in de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, bepaaldelijk belast met het onderwijs in de Javaansche taal, van 1842 tot 1864 aan de Akademie te Delft, van 1864 tot aan zijn dood aan de Rijksinstelling van Onderwijs in de Indische Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indië te Leiden doorbracht. Waarschijnlijk zweefde hem het vooruitzicht op dezen nieuwen werkkring reeds voor den geest, toen zijne rede in de vereenigde zitting van het Instituut voor 's Konings oor werd uitgesproken. De Minister van Koloniën BAUD had ROORDA leeren waardeeren en had hem zijne vriendschap en zijn vertrouwen geschonken. Beide waren het lang eens geworden over de noodzakelijkheid om meer voor het Javaansch te doen dan tot dusverre was geschied, en de aanstaande Indische ambtenaren tot de beoefening dier taal op te leiden. ROORDA's rede in het Instituut heeft waarschijnlijk meer tot aanbeveling van een reeds in de hoofdzaak vastgesteld plan dan tot het opperen van iets nieuws moeten strekken. Hoe het zij, toen ik ROORDA in de zomervacantie van 1842 op zijn buitenverblijf te Eemnes ontmoette, verhaalde hij mij zelf dat dit plan zijn beslag had erlangd en hij eerlang naar Delft zou vertrekken. Tevens ver-

nam ik van hem dat hij mij als zijn opvolger te Amsterdam wilde aanbevelen. Eerst het jaar te voren had ik den 22sten Juni het Hoogleeraarambt in de Oostersche letteren aan het Athenaeum te Franeker, als opvolger van den naar Groningen beroepen Hoogleeraar JUYNBOLL, aanvaard. Gaarne had ik mij nog eenige jaren in het stille Franeker voor het grootere tooneel voorbereid, dat ik nu zou betreden. Maar ik kon toch niet wel aarzelen wat te kiezen; want het Franeker Athenaeum neigde ten ondergang, gelijk het werkelijk in het begin van het volgende jaar werd opgeheven. In September vertrok ROORDA naar Delft, in October ontving ik het beroep naar Amsterdam, en in Januari 1843 opende ik daar mijne lessen, ofschoon mijne inaugureele oratie eerst op den 1sten Mei werd uitgesproken.

Niets is in ROORDA's leven opmerkelijker dan de taaie vlijt, de onbegrensde werkzaamheid die hij aan den dag legde, om voor de beoefening van het Javaansch door de aanstaande ambtenaren de noodige middelen te scheppen, van het oogenblik af dat hem de zekerheid was gegeven dat de taak om hen daartoe te vormen aan hem zou worden opgedragen. De eerste jaren van zijn verblijf te Delft waren, behalve aan zijne lessen, geheel daaraan gewijd, en tot 1848 onthield hij zich, zoo wij de reeds vermelde uitgave zijner aanteekeningen op eenige Psalmen in het tweede deel der Orientalia daarlaten, van elken uitstap op ander gebied, om zich geheel aan de bewerking van een Javaansche Spraakkunst, een Javaansch Woordenboek en Javaansche teksten om als leesboeken te dienen, ten behoeve zijner leerlingen te wijden. Zijne medewerking aan het Tijdschrift de Gids, waarvan, zoo ik mij niet bedrieg, het Decembernommer van 1843 de eerste proeve bevat in de korte aankondiging des vierden jaargangs van het Tijdschrift voor Ned. Indië, kan ten hoogste als een kleinen zijstap van de afgeteekende baan beschouwd worden. Later schonk hij aan dat tijdschrift onderscheidene opstellen van wijsgeerigen aard, doch het oudste daarvan verscheen eerst in 1848, het jaar zooeven door mij aangeduid als dat, waarin de voldoening aan de eerste behoeften zijner leerlingen voor het Javaansch hem vergunde zich weder vrijer

te bewegen en inzonderheid zijne philosophische studiën weder op te vatten.

Het eerste geschrift dat door ROORDA ten behoeve zijner lessen in de Javaansche taal werd in het licht gegeven, was eene nieuwe bewerking der Javaansche Spraakkunst van CORNETS DE GROOT. De vroeg gestorven schrijver, die de eenige tot dusver bestaande bruikbare spraakkunst van het Javaansch had geleverd (want die van BRUCKNER mag in het geheel niet met dien naam bestempeld worden en GERICKE's „Eerste gronden" bevatten slechts de primae lineae eener grammatica), had zelf niet voor de uitgave van zijn werk kunnen zorgen. Op verzoek van de Bestuurderen van het Bataviaasch Genootschap had GERICKE het als XVde deel der Verhandelingen van genoemd geleerd lichaam in 1833 uitgegeven. Doch dit werk was zoo goed als ontoegankelijk, en terwijl ROORDA het door eene nieuwe uitgave meer toegankelijk trachtte te maken, verbeterde hij tevens de redactie en voegde hij er een rijken schat van aanteekeningen aan toe, die bewijzen hoe diep hij reeds toen in de kennis der Javaansche taal was doorgedrongen. Het tweede deel bestond uit eene verbeterde uitgave der Javaansche teksten, opgenomen in „GERICKE's Leer- en Leesboek," maar voor den leerling beter toegankelijk gemaakt door een etymologisch en genetisch gerangschikt woordenboek van alle daarin voorkomende woorden, ter vervanging van GERICKE's eenvoudige woordenlijst. ROORDA had zeker het voordeel van daarbij GERICKE's nog slechts in handschrift bestaand algemeen woordenboek der Javaansche taal, dat hem ter uitgave was toevertrouwd, te kunnen raadplegen; maar ik geloof niet te veel te zeggen wanneer ik beweer, dat van het werk van een man van zeer middelmatige gaven, zooals GERICKE zich overal betoond heeft, slechts de scherpe en geoefende blik van een ROORDA een zoodanig gebruik kon maken.

Reeds in 1843 kwam de omgewerkte Spraakkunst met Lees- en Woordenboek volledig van de pers, en schoon zeker de beoefenaars der Javaansche taal reeds toen liever eene geheel zelfstandige behandeling harer grammatica van ROORDA ontvangen hadden, daar de vereeniging van twee bestanddeelen

in dit werk, DE GROOT's tekst en ROORDA's noten, aan het duidelijk en gemakkelijk overzicht van het geheel zeer in den weg stond, ware stellig langs geen anderen weg het doel om een bruikbaren leiddraad voor de studie van het Javaansch aan de studenten in handen te geven, zoo spoedig te bereiken geweest. Weldra echter was het beknopte leesboek, aan de grammatica toegevoegd, voor de meer gevorderde leerlingen niet meer toereikend. Nog in hetzelfde jaar 1843 bezorgde daarom ROORDA de uitgave van een bundel Javaansche gesprekken in de onderscheidene taalsoorten, opgesteld door een Javaan van Soerakarta; in 1844 volgde de uitgave van het boek Radja Pirangon of de geschiedenis van Nabi Moesa, eene Javaansche legende (geschiedenis van Koning Pharao en Mozes), en de belangrijke uitgave van vijf Javaansche wetboeken: de Nawala Pradata, Angger Sadasa, Angger Ageng, Angger Goenoeng en Angger Aroe-biroe.

Dat de keuze dezer stukken met het oog op de behoeften der leerlingen verstandig en gepast was, kan wel aan geen twijfel onderhevig zijn, en hetzelfde mag ongetwijfeld beweerd worden van de uitgave der uitgebreide verzameling van Javaansche brieven, berichten, verslagen, verzoekschriften, bevelschriften, proclamaties, publicaties, contracten, schuldbekentenissen, quitantiën, processtukken, pachtbrieven enz. die in 1845 volgde. Meer bedenking kan geopperd worden tegen de uitgave in hetzelfde jaar van het eesrte deel der Javaansche zamenspraken over verschillende onderwerpen door C. F. WINTER, (het tweede deel werd in 1858 door Mr. S. KEYZER in het licht gezonden) en van de door denzelfden schrijver in Javaansch proza gemaakte verkorting der oud-Javaansche gedichten Brata Joeda, Rama en Ardjoena Sasra. Niet geheel ongegrond is de opmerking, dat WINTER's schriften, hoe uitnemend hij ook het Javaansch moge verstaan hebben, nooit als echte voortbrengselen der Javaansche letterkunde kunnen gelden, en dat het gevaarlijk en bedenkelijk is de studie eener taal te veel te grondvesten op hetgeen, niet door hen wier moedertaal zij is, maar door personen die ze hebben aangeleerd, daarin is geschreven. Doch ROORDA's handelwijze te dien opzichte vindt

hare verklaring en rechtvaardiging in de moeielijkheid, zoo niet onmogelijkheid, om op andere wijze in de behoefte zijner leerlingen te voorzien, en hun boeken in handen te geven die door zuiverheid van tekst en aantrekkelijkheid van stof voor hunne mate van kennis en hunnen smaak geschikt waren. Daarom heeft ROORDA ook later nog meermalen denzelfden weg betreden en in 1847 en 1849 de twee deelen der door WINTER vervaardigde vertaling in het Javaansch van de „Duizend en ééne nacht, Arabische vertellingen," in 1850 en 1857 de twee stukken der „Javaansche Anecdoten en leerzame verhalen van SCHMIDT," door WINTER bijeengebracht, en eindelijk in 1857, in vereeniging met zijn leerling J. J. B. GAAL, WINTER's overbrenging in proza van het Javaansche gedicht Adji Saka in het licht gegeven. Het is echter niet te ontkennen, dat de studie der eigenlijke Javaansche letterkunde onder al dat Wintersche Javaansch wel wat geleden heeft, en ROORDA's eerste woordenboek en grammatica misschien wel wat veel op het Javaansch van WINTER berusten. Later heeft ROORDA zich beijverd om ook met de echt Javaansche literatuur meer en meer bekend te worden, en zijne jongste grammatische en lexicographische werken toonen ongetwijfeld het gunstig gevolg dezer op breeder grondslag rustende studiën. Eer ik op die vroegere en latere lexicographische en grammatische werken een vluchtigen blik werp, zij het mij vergund hier nog de titels van eenige bijdragen tot de kennis der Javaansche letterkunde, hetzij in tekstuitgaven of vertalingen bestaande, te vermelden. In de „Bijdragen tot de Indische Taal- Land- en Volkenkunde," op welk tijdschrift ik straks nader terugkom, verscheen in 1856 eene „Beschrijving van de koffie- en suikercultuur in het plat Maleisch en Javaansch," door ROORDA met aanteekeningen uitgegeven, — in 1860 een verhaal van den oorsprong en het begin van den opstand van Dipa Negara, door ROORDA een Javaansch Handschrift naverteld, — in 1864 een verhaal der lotgevallen van Radèn Pandji, door ROORDA aan de Javaansche Wajangverhalen ontleend. Maar de belangrijkste van al zijne Javaansche tekstuitgaven is zonder twijfel die der „Wajang-verhalen van Pala Sara, Pandoe en Radèn Pandji," die, met vele aanteekeningen

toegerust, in 1869 te 's Gravenhage in het licht kwam, en in 1870 nog door eene bijdrage tot verklaring van sommige uitdrukkingen in deze Wajang-verhalen in het zooeven genoemde tijdschrift werd gevolgd.

Toen ROORDA in 1842 naar Delft vertrok, werd zijne betrekking tot het Bijbelgenootschap, die aanvankelijk voor hem een der voornaamste prikkels tot de beoefening der Javaansche taal geweest was, niet afgebroken. Het Hoofdbestuur, overtuigd dat het bij de uitgave der Javaansche Bijbelvertaling, waarvan GERICKE toen reeds een belangrijk gedeelte voltooid had, ROORDA's hulp en voorlichting niet zou kunnen ontberen, benoemde hem tot honorair lid. Het drukken van het N. T. werd in 1845 aangevangen, in 1847 voltooid, en nadat in 1850 nog eene afzonderlijke uitgave van het Evangelie van Markus het licht had gezien, mocht het Bijbelgenootschap zich in 1854 verblijden, dat door den voltooiden druk ook van het Oude Testament het geheele grootsche werk ten einde was gebracht. Het aandeel van ROORDA aan deze uitgave was zeer groot. De correctie der uitgave van het Nieuwe Testament werd geheel door hem bezorgd, terwijl hij over die van het Oude althans het opzicht oefende. Inmiddels was GERICKE in 1850 begonnen eene nieuwe, zoo hij meende verbeterde uitgave van het Nieuwe Testament te bezorgen. GERICKE werd namelijk gekweld door de gedachte, dat zijne eerste vertaling den grondtekst niet met voldoende trouw teruggaf, en begon nu eene nieuwe bewerking, geheel op het oorspronkelijk Grieksch gebaseerd. De uitgave van dit werk werd weder aan ROORDA toevertrouwd, maar toen reeds eenige vellen waren afgedrukt, vestigde zich meer en meer bij hem de overtuiging, dat deze het Grieksch op den voet volgende vertaling zoozeer met het Javaansche taaleigen en de Javaansche wijze van denken en zich uitdrukken streed, dat zij voor den inlander geheel onverstaanbaar zou zijn. ROORDA raadde daarom het Bijbelgenootschap deze uitgave niet voort te zetten; en zooveel vertrouwen werd in zijn raad gesteld, dat zelfs de reeds afgedrukte bladen op weinige exemplaren na vernietigd werden. Daarop werd tot eene door ROORDA herziene tweede uitgave der eerste vertaling besloten, en het Hoofdbe-

stuur mocht zich in 1860 in de voltooiing ook van dit werk verheugen.

Het is bijna onbegrijpelijk dat ROORDA, te midden der veelvuldige werkzaamheden die ik reeds geschetst heb, in de eerste jaren van zijn verblijf te Delft ook nog tijd heeft kunnen vinden voor een anderen zeer omvangrijken arbeid, dien ik reeds met een enkel woord aanduidde, gewijd aan eene taak die meer dan eenige andere taaie vlijt, nauwlettende zorg en onverdeelde toewijding schijnt te eischen. Ik bedoel de samenstelling van een Javaansch woordenboek. ROORDA's vijanden (want hij heeft zoowel bij zijn leven als na zijn dood, bepaaldelijk met het oog op zijne Javaansche studiën, aan vinnige bestrijding bloot gestaan, en sommigen hebben getracht, en trachten nog, zijne verdiensten op alle mogelijke wijze te verkleinen) — ROORDA's vijanden hebben het dikwijls doen voorkomen als of dat woordenboek slechts de uitgave was van het werk eens anderen en dat daarin juist niet veel bijzonder verdienstelijks school. Laat ons nagaan wat daarvan is.

Het woordenboek dat in 1847 in het licht kwam, draagt den titel: „Javaansch-Nederduitsch Woordenboek, op last en in dienst van het Ned. Bijbelgenootschap samengesteld door J. F. C. GERICKE, uitgegeven op uitnoodiging van het Nederlandsch Gouvernement en vermeerderd en verbeterd door T. ROORDA." Uit dezen titel blijkt reeds dat het woordenboek, zooals het daar ligt, aan de vereenigde krachten van GERICKE en ROORDA het aanwezen verschuldigd is, maar men kan er onmogelijk uit opmaken, wat beider aandeel aan den arbeid is geweest. Het is duidelijk dat het woordenboek niet tot stand kon gekomen zijn, zonder den door GERICKE gelegden grondslag, maar hoeveel van het gebouw aan den ijver van ROORDA is toe te schrijven, kan uit den titel niet blijken.

Toen GERICKE in Sept. 1838 met tijdelijk verlof in Nederland kwam, bracht hij de in het net bijeen geschreven verzameling der bouwstoffen mede, die den grondslag van dat woordenboek hebben uitgemaakt. Die bouwstoffen bestonden in eene verzameling van Jav. woorden, met verklaring in 't Engelsch, afkomstig van den zendeling BRUCKNER, en in hetgeen GERICKE zelf gedurende den loop zijner Javaansche studiën had opge-

teekend uit den mond van den heer WINTER en van eenige meer of min geletterde en in hunne moedertaal bedreven Javanen, die hij te Soerakarta had leeren kennen. „Ieder beoefenaar van vreemde talen," zegt ROORDA in de voorrede zijner uitgave, „zal licht begrijpen, hoe vele gebreken en misslagen in de op deze wijze verzamelde bouwstoffen noodzakelijk moesten insluipen. Zulke van Javaansche woorden door Javanen gegeven verklaringen waren alles behalve juiste bepalingen van de algemeene beteekenis of het ware begrip van een woord; het waren omschrijvingen van den zin en de beteekenis van dat woord, zooals dat telkens in een bepaalden samenhang voorkwam; omschrijvingen gegeven door menschen die eerst langzamerhand in dit voor hen ongewone en hoogst moeielijke werk moesten geoefend worden." ROORDA gaat daarna voort met uiteen te zetten, dat vooral de verklaringen der verouderde of alleen nog in poëzie gebruikelijke Kawi-woorden grootendeels kant noch wal raakten.

ROORDA ontving deze bouwstoffen reeds in 1838 van GERICKE ten gebruike en had er veel nut van bij zijne destijds nog sedert kort opgevatte beoefening van het Javaansch, en toen hij nu in 1842 geroepen werd om de Jav. taal aan de Kon. Akademie te Delft te onderwijzen, werd bij hem het verlangen levendig, dat ten behoeve zijner leerlingen deze bouwstoffen zoo spoedig mogelijk tot gemeen goed mochten gemaakt worden. Hij deed den Minister van Koloniën gevoelen, dat een bruikbaar woordenboek voor de studie der taal het allereerste vereischte was, en stelde hem voor dat het Gouvernement den heer GERICKE zou uitnoodigen zijne toestemming te geven tot de uitgave van het door hem vroeger verzamelde en reeds aan ROORDA bekende woordenboek, vermeerderd met alle later door hem gemaakte aanteekeningen. GERICKE, ofschoon volkomen beseffende, dat zijn werk, zooals het daar lag, volstrekt nog niet rijp was voor de openbaarmaking, besloot aan de eervolle uitnoodiging te voldoen, wel wetende dat hij het overgaf in handen volkomen geschikt om van de ruwe bouwstoffen een geordend gebouw te maken. Zoo spoedig mogelijk zond GERICKE, en wel bij vierdegedeelten, een nieuw en vermeerderd afschrift van

zijn werk over, na vooraf de woorden zoo goed hem mogelijk was in etymologische orde gerangschikt te hebben, wat in een woordenboek der Javaansche taal even noodzakelijk is als in een Hebreeuwsch of Arabisch. Bij de verzending voegde GERICKE het uitdrukkelijk en dringend verzoek, dat ROORDA, in het belang der wetenschap, alles zou veranderen en verbeteren wat hij noodig oordeelde.

Om een denkbeeld te geven van den reuzenarbeid dien ROORDA te verrichten had, aleer dit woordenboek den vorm erlangde waarin het in het licht verscheen, zal ik slechts de hoofdpunten aanstippen waarin zijne werkzaamheid zich daarbij openbaarde. De opgegeven beteekenissen werden in vele gevallen door hem verbeterd en met nieuwe vermeerderd, terwijl de woordenschat door hem met een paar duizend woorden werd verrijkt. Voor een en ander bediende hij zich van de vele bijdragen tot de kennis der Javaansche taal, door de heeren WILKENS en WINTER in het T. v. N. I. geleverd, en van de schriftelijke mededeelingen omtrent den zin van vele woorden en spreekwijzen, hem op zijne vragen door den heer WINTER gegeven. Wat de etymologische rangschikking betreft, heeft ROORDA een groot aantal woorden tot hunne door GERICKE nog niet erkende grondvormen teruggebracht; daar evenwel het Woordenboek werd bewerkt en ter perse gelegd, naarmate de gedeelten van GERICKE's werk hem in handen kwamen, bleef in dit opzicht nog veel ongelijkheid heerschen, die nog zooveel mogelijk door de „Aanteekeningen en Bijvoegsels" aan het slot des geheels werd opgeheven. In de derde plaats heeft ROORDA veel meer zorg besteed, dan in het oorspronkelijk werk besteed was, aan de aanwijzing der taalsoort waartoe ieder woord behoort, en van het synonieme woord dat daarvoor in de andere taalsoorten in de plaats treedt. Men moet eenigszins met de Javaansche taal bekend zijn, om van de noodzakelijkheid zoowel als van de moeielijkheid der juiste onderscheiding en vergelijking der taalsoorten een helder begrip te hebben. Het Javaansch staat met zijn onderscheid tusschen Kramå, Ngoko̊ en Madjå, waarvan de beide eersten zooveel als Fransch en Italiaansch verschillen en de derde tusschen beide zoowat het midden houdt,

onder alle bekende talen geheel op zich zelf. In de vierde plaats heeft Roorda veel zorg besteed aan de opsporing en aanwijzing der woorden van Arabischen en Sanskrietschen oorsprong, en zooveel mogelijk de naast verwante talen, het Maleisch en het Soendaasch, vergeleken. Dat laatstgemelde vergelijking tot het zwakste deel van zijn werk behoort, kan ons niet verwonderen, daar de hulpmiddelen voor de kennis van het Soendaasch destijds nog zeer gering waren, en ook die voor het meer verknoeide dan behoorlijk beoefende Maleisch nog zeer veel te wenschen overig lieten. Eindelijk werden, volledigheidshalve, nog twee door onbekende Javanen geschreven glossaria van Kawi-woorden door Roorda grootendeels in zijn woordenboek ingelijfd, ofschoon hij in de bijgevoegde verklaringen vooral geen onbepaald vertrouwen stelde, waarom hij de herkomst ook steeds duidelijk heeft aangewezen. Dat het Woordenboek, zooals het uit Roorda's handen kwam, zoowel in vorm als in inhoud niet veel meer op het oorspronkelijk geleek, kan men na deze uiteenzetting gemakkelijk nagaan. Zonder de door Gericke verschafte bouwstoffen ware het Woordenboek onmogelijk geweest, maar behalve dat Roorda ook van elders zooveel mogelijk bouwsteenen en cement te samen bracht, is hij ongetwijfeld als de bouwmeester, als de vervaardiger van het Woordenboek, te beschouwen. Daarom noemen wij hem, zoowel met het oog op het Woordenboek als op zijn grammatische schriften, den grondlegger der studie van de Javaansche taal. Ik ontken niet dat er voor hem Europeanen waren die Javaansch verstonden, maar ik ontken dat er voor hem Europeanen waren die het Javaansch zoo verstonden, dat het door anderen uit hunne geschriften kon gekend en geleerd worden.

Sedert de uitgave van dat woordenboek bleef Roorda tot vermeerdering en verbetering der kennis van den uitgebreiden woordenschat der Javaansche taal, te midden van velerlei anderen arbeid, met onverdroten volharding werkzaam. Herhaaldelijk werden door hem bij de door hem uitgegeven Javaansche teksten glossaria der daarin voorkomende en in het Woordenboek niet opgenomen woorden en beteekenissen gevoegd, en in 1862 gaf hij, in vereeniging met zijn neef en leerling, den heer

J. J. MEINSMA, een zeer uitgebreid „Supplement op het Jav. en Ned. Woordenboek" in het licht, waarin al die verschillende bijvoegsels met vele nog onuitgegeven aanteekeningen tot een geheel waren vereenigd. Het Jav. Fransche woordenboek van den Abbé Favre, dat bij ons alleen daardoor eenige bekendheid heeft erlangd, dat het, toen ROORDA's eerste woordenboek uitverkocht en nog door geen ander vervangen was, voor velen een welkom, zij het dan ook gebrekkig middel tot voortzetting hunner studiën is geweest, is niets anders dan een uittreksel uit de beide lexicographische werken van ROORDA die ik hier beschreven heb.

De groote beteekenis van ROORDA als geleerde is, naar mijn inzien, behalve in zijne vroegere studiën over de Semietische talen, hoofdzakelijk gelegen in de grondlegging der studie van het Javaansch. In beide betoonde hij zich niet slechts grammaticus, maar vooral linguist; was het hem niet enkel om de kennis der taalwetten, maar vooral om de logische gronden dier wetten te doen. Zijne philosophische geschriften, aanvankelijk door velen weêrsproken en thans gedeeltelijk reeds vergeten en door den stroom van nieuwere meeningen en stelsels verdrongen, zouden ons dus minder belang inboezemen, indien ze niet ten deele met zijne grammatische studiën op het nauwst samenhingen en den sleutel gaven tot de methode en de terminologie in zijne grammatische schriften aangewend. Ik vermeld daarom slechts met een enkel woord zijne artikelen over philosophische onderwerpen, waarmede van tijd tot tijd het tijdschrift „de Gids" mocht prijken. In 1848 handelde hij daarin over de oudste bronnen van onze metaphysische begrippen, naar aanleiding van het bekende werk van Röth, „Geschichte unserer abendländischen Philosophie." ROORDA had op eene buitenlandsche reis den schrijver van dit werk persoonlijk leeren kennen en was met zijne poging om de kiem onzer metaphysische begrippen in de Egyptische en Zoroastrische geloofsleer te zoeken, bijzonder ingenomen. Het is onloochenbaar dat de inleiding tot dit werk een schranderen en geoefenden denker verraadt en nog steeds overwaardig is gelezen te worden. Maar ROORDA, die den schrijver zwak vond op het gebied der Semietische oudheid, waarover hij zelf kon oordeelen, doch sterk waande

op dat der Egyptische en Perzische oudheid, waarin hij minder te huis was, schijnt de verdiensten van een werk overschat te hebben, dat reeds destijds bij de Egyptologen ernstige bestrijding vond, en sedert door de met verbazende snelheid toegenomen kennis van de Egyptische en Perzische oudheid geheel in de schaduw is gesteld. In 1852 volgde in hetzelfde tijdschrift eene „Verdediging der miskende metaphysica," waarin ROORDA de wetenschappelijke waarde en beteekenis van dit vak kortelijk handhaaft tegenover zijne geheele terzijdestelling in een van eene Staats-Commissie uitgegaan ontwerp van wet op het hooger onderwijs, en de minachtende uitdrukkingen te haren aanzien door een lid der Tweede Kamer gebezigd. In 1859 eindelijk schreef hij in „de Gids," naar aanleiding der geschriften over den vrijen wil der heeren HOEKSTRA en SCHOLTEN, een opstel getiteld: „De vrijheid van den mensch in de bepaling van zijn wil en de strijd tusschen determinisme en indeterminisme." ROORDA vat hier eene quaestie weder op die hij reeds behandeld had in zijne in 1849 afzonderlijk uitgegeven „Zielkunde of beschouwing van den mensch als bezield wezen," en waarop hij later nog eens terugkwam in zijne brochure: „Het geloof en de geloofsgronden van een modern Christen," die hij eerst in 1871 in het licht gaf. De zooeven vermelde Zielkunde was hoofdzakelijk het uitvloeisel der lessen door ROORDA over dit vak aan het Amsterdamsch Athenaeum gegeven. Het scherpzinnige en nog altijd lezenswaardige boek is thans, wegens de geheel nieuwe problemen die de voortgang der wetenschap op dit en vooral op het aangrenzend gebied der physiologie heeft opgeworpen, in vele opzichten verouderd. Doch om op het determinisme terug te komen, ROORDA voelde zich door zijn zedelijk bewustzijn genoopt tot ernstige en volhardende pogingen om aan die leer te ontsnappen. In hoeverre hij daarin geslaagd is, wil ik liefst aan de lezers der vermelde geschriften ter beoordeeling overlaten

Maar het merkwaardigste geschrift van philosophischen aard door ROORDA in het licht gegeven, is zijn werk „Over de deelen der rede en de redeontleding of logische analyse der taal tot grondslag voor wetenschappelijke taalstudie." De eerste druk van dit merkwaardige werk verscheen in 1852, en werd

in 1855 door eene verbeterde, in 1864 door eene op nieuw verbeterde en veel vermeerderde uitgave gevolgd. Dit boek, dat gewijd is aan de aanwijzing der algemeene gronden van alle grammatica, bezit, vooral in zijne laatste en beste uitgave, blijvende waarde, en is inzonderheid onmisbaar voor hen die de Javaansche Grammatica van ROORDA, straks nader te vermelden, grondig willen verstaan en beoordeelen. Dat de leer van de algemeene, logische grondslagen der grammatica door zijne voorgangers zoo gebrekkig was uiteengezet, schreef ROORDA voornamelijk daaraan toe, „dat men niet scherp en nauwkeurig genoeg het onderscheid had gevat en in het oog gehouden, dat er is tusschen de *logische* en de *reëele* of *zakelijke* beteekenis der woorden, en dat er is tusschen den *logischen zin* en de *grammatische uitdrukking* daarvan; het onderscheid tusschen hetgeen aan de *wijze*, waarop de mensch door middel van de *rede* of *spraak* iets *benoemt* of *zegt*, toegebracht wordt door de *wijze*, waarop hij door middel der *rede* zich *begrippen* of voorstellingen vormt en *denkt*, en tusschen den *inhoud* van zijn begrippen of voorstellingen, zooals hij die door enkele of samengestelde *klanken*, en dus door *woorden*, beteekent." Met volkomen recht kon ROORDA daarbij van zich zelven getuigen: „Indien de schrijver geacht mocht worden, zijn oogmerk niet geheel en al gemist te hebben, dan mag men dit toeschrijven aan de omstandigheid, dat hij met zijne *taal*studies steeds ook philosophische studies verbonden heeft, en dat hij bekend is geworden met onderscheidene talen die niet tot denzelfden taalstam behooren, met Semietische en Polynesische talen zoowel als met Indo-Germaansche; want dit is zeker, dat men, om het *algemeene*, dat logische, in de talen overal te vinden en op te merken, verschillende taal*stammen* moet kunnen vergelijken."

Dit werk van ROORDA — de herhaalde uitgaven bewijzen het reeds — heeft in Nederland veel bijval en waardeering gevonden en meer dan eenig ander werk bijgedragen om den schrijver, die anders populariteit noch beoogde noch erlangde, bij het groote publiek bekend te maken. Aan den anderen kant heeft het, zoowel op zich zelf als wat de toepassing der daarin ontvouwde beginselen op de Javaansche grammatica

betreft, tot veel tegenspraak, getwist en afkeuring aanleiding gegeven. Dat ROORDA in dit boek voor allen verstaanbaar heeft willen zijn, en inderdaad voor iemand die aan het lezen van philosophische schriften gewoon is, volkomen duidelijk en helder heeft geschreven, staat vast. Toch was het, mijns inziens, geheel averechtsch de door ROORDA ontwikkelde beschouwing der taal, gelijk men maar al te veel, maar, gelukkig! zonder blijvend gevolg beproefd heeft, over te brengen in den kring van het lager onderwijs, en het is zelfs zeer de vraag of de toepassing daarvan op de Javaansche grammatica die niet noodeloos moeielijk heeft gemaakt voor hen die de Javaansche taal slechts aanleeren met het praktische doel om haar te spreken en te schrijven, en in wijsgeerige taalvorsching voor zich zelven geen belang stellen. ROORDA heeft altijd enkele leerlingen gehad die hem als leermeester der Javaansche taal hoog waardeerden omdat zij hem begrepen; maar veel grooter is het aantal geweest dergenen die hem niet begrepen en dus ook niet waardeerden. In het algemeen moet men de aanvallen dier bedillers terugwijzen, die, welke voor het overige hunne verdiensten op het gebied van etymologie en vergelijkende taalstudie mogen wezen, het bewijs nooit hebben geleverd dat zij in wijsgeerige taalbeschouwing ROORDA's evenknieën waren.

Van meer wezenlijke, ik meen in het hart der zaak zelve grijpende beteekenis schijnen mij de bedenkingen die tegen ROORDA's geschriften „Over het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal, inzonderheid in de moedertaal" zijn ingebracht. Dit onderwerp bracht hij het eerst ter sprake in 1855, en wel in de Afdeeling Letterkunde der Kon. Akademie van Wetenschappen, in wier Verslagen en Mededeelingen zijn opstel werd opgenomen. In den aanvang van het genoemde jaar was de Akademie van Wetenschappen, die onder het Ministerie THORBECKE in de plaats van het opgeheven Instituut was getreden, door de toevoeging eener tweede of letterkundige afdeeling uitgebreid, en onder de leden van het voormalig Instituut die dadelijk bij de oprichting in deze afdeeling werden opgenomen, behoorde natuurlijk en met volle recht ook ROORDA. Maar zijne eerste voordracht in dat lichaam vond bij de meest

bevoegde beoordeelaars levendige en, zoo ik vrees, maar al te gegronde tegenspraak. „Had," zegt ons medelid KERN in zijne nekrologie van ROORDA in den Ned. Spectator, „de schrijver er zich toe bepaald, op het onbetwistbaar groote verschil tusschen onze spreek- en schrijftaal te wijzen, hij zou stellig van geene enkele zijde tegenspraak ontmoet hebben. Had hij verder enkel eenige voorstellen om tot eene hervorming in dezen te komen, toegelicht, hij zou waarschijnlijk een aantal bondgenooten hebben zien opdagen. Doch hij wilde meer doen en trachtte eene logische verklaring van eenige eigenaardigheden onzer hedendaagsche taal te geven. In veel opzichten, het valt niet te ontkennen, had hij de historische feiten tegen zich, en zijn voornaamste tegenstander, die de geschiedenis der Nederlandsche taal- en letterkunde grondig kende, liet niet na de zwakke punten van het betoog aan te wijzen." ROORDA bewees hulde aan zijne tegenstanders door den tijd dien hij zich nam om zich tot de hernieuwing van den strijd aan te gorden; want eerst in 1858 verscheen zijne: „Verhandeling over het onderscheid en de behoorlijke overeenstemming tusschen spreektaal en schrijftaal, inzonderheid in onze moedertaal, na de verhandelingen over dat onderwerp in de Kon. Akad. van Wet. uitgegeven door T. ROORDA." Deze tweede verhandeling, aan de Akademie aangeboden, werd door haar in handen gesteld van de heeren DE VRIES en BRILL, en lokte niet minder tegenspraak uit dan de vorige. Wij danken hieraan nog een derde geschrift van ROORDA, onder den titel: „Bijlage tot beantwoording van de heeren DE VRIES en BRILL over hun beoordeeling van zijn tweede verhandeling over het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal." Daarna bleef deze strijd rusten; maar het voorbeeld van toenadering tot de spreektaal dat ROORDA van nu af in zijne eigene schrijfwijze gaf, o. a. door den in een netten stijl zoo onmisbaren verbogen genitief af te schaffen en op het voetspoor van het Deensch het verschil tusschen mannelijk en vrouwelijk in de buiging geheel ter zijde te stellen, heeft slechts weinig navolgers gevonden. Later (in 1863) leverde ROORDA in de Akademie van Wetenschappen nog eene merkwaardige, in de Verslagen en Mededeelingen

geplaatste verhandeling „Over den aard en de natuur van de verschillende spreekgeluiden." Maar het minst bekende, ofschoon niet het minst uitgebreide zijner algemeen-taalkundige geschriften, is zijn in 1863 verschenen werk: „Over dichtmaat, voetmaat en versbouw, inzonderheid in de Hollandsche, Duitsche, Fransche, Grieksche en Romeinsche, Arabische en Oud-Indische poëzie." De heer MEINSMA merkt in zijne „Herinnering aan ROORDA" in de „Bijdragen tot de Indische Taal- Land- en Volkenkunde terecht op, dat ROORDA zich voor dat werk zeer veel moeite had gegeven, en daarin vele van de heerschende meeningen afwijkende denkbeelden had uitgesproken. Maar juist ten opzichte dier laatste geloof ik dat hij zich geheel op een dwaalweg bevond, en ik zou boven het boek het motto willen schrijven: „acutius quam verius."

Ik heb hoofdzakelijk nog slechts van één werk te gewagen, door ROORDA gedurende den tijd van zijn verblijf te Delft te boek gesteld, maar dit is dan ook zijn hoofdwerk, het schoonste monument dat hij zich heeft opgericht, zijne Javaansche Grammatica. Had hij zich in 1843, kort na de opening zijner Javaansche lessen, tot eene verbeterde en met vele aanteekeningen toegeruste uitgave der Javaansche Spraakkunst van CORNETS DE GROOT moeten bepalen, twaalf jaren later (in 1855) trad hij met eene uitvoerige en zelfstandige Javaansche Grammatica op, geheel ingericht overeenkomstig de begrippen die hij zich van wijsgeerige taalvorsching gevormd had, en waarover ik reeds boven het een en ander heb opgemerkt. Aan dit werk is als tweede deel een uitvoerig leesboek toegevoegd, uit eene verzameling van stukken in Javaansch proza bestaande, en waaraan, gelijk bij andere uitgaven van dien aard, ook weder bijvoegsels tot het Woordenboek zijn toegevoegd. Doch dit tweede deel heeft slechts bijkomende waarde, de Grammatica zelve is de hoofdzaak. Niemand ongetwijfeld is meer bevoegd om daarover een oordeel uit te spreken, dan de man die thans te Leiden de taak voortzet waaraan ROORDA in de laatste jaren zijns levens in dezelfde stad arbeidde. „Het is," zegt Prof. KERN, „het werk waarin zich zijn geest in al zijn eigenaardigheden en in al zijn kracht openbaart.

Als bekwaam bouwmeester heeft hij de door hemzelven vergaarde bouwstoffen tot een hecht gebouw opgetrokken, naar een weldoordacht en oorspronkelijk stelsel." ROORDA zelf gaf van de beginselen die hem daarbij leidden, in zijne voorrede rekenschap in de volgende woorden, tot welker mededeeling ik, om uwe aandacht niet te vermoeien, mijne bespreking van dit veel besproken werk meen te mogen beperken. „De Europeaan, die zich met eene oppervlakkige vergelijking van hetgeen hem uit zijne moedertaal of uit andere talen bekend is, zou willen vergenoegen, zal het Javaansch nooit goed leeren verstaan. Een waar inzicht en helder doorzicht in de beteekenis van de grammatische wijze van uitdrukking in de Javaansche taal, is alleen te verkrijgen door het opsporen van dat logische, dat het eenige in waarheid algemeene is, wat in alle talen hetzelfde is, maar dat in de verschillende taalstammen, en daarin weêr in elken taaltak en iedere bijzondere taal, op de meest verschillende wijzen wordt uitgedrukt. Dit is het doel geweest van de aanhoudende studie van den schrijver der hierachter volgende Javaansche Grammatica."

Men zal gemakkelijk kunnen nagaan dat een onderzoek als het hier geschetste, ofschoon in vergelijkende taalstudie wortelend, voor iedere taal op zich zelve en voor iedere periode harer ontwikkeling zonder terugzicht op vroegere toestanden kan worden ingesteld. Naarmate zich dan ook ROORDA meer en verder in die richting bewoog, werd hij onverschilliger omtrent de historische ontwikkeling der taal en trad het belang der vergelijking van verwante talen voor hem naar den achtergrond. Hierin vinden dan ook zijne, vroeger met een woord vermelde ketterijen betrekkelijk de verhouding tusschen spreek- en schrijftaal voornamelijk haren grond. Maar hieraan had hij ook voornamelijk den tegenstand te danken, dien zijne beschouwing der Javaansche taal bij sommigen opwekte, vooral bij den Heer H. NEUBRONNER VAN DER TUUK in zijn bekend in 1864 verschenen werkje „TACO ROORDA's beoefening van 't Javaansch bekeken." Ofschoon ik den toon door dezen schrijver in deze en eenige latere brochures tegenover een man van de jaren en de onmiskenbare verdiensten van ROORDA aangeslagen, niet an-

ders dan onbetamelijk kan noemen, is de Heer VAN DER TUUK een veel te uitstekend taalkenner om niet steeds menigen belangrijken wenk te geven. ROORDA beantwoordde hem in een „Bijdrage tot de Javaansche taalstudie," opgenomen in het VIIIste deel der Bijdragen tot de Indische Taal- Land- en Volkenk. (1864.) VAN DER TUUK antwoordde met „Opmerkingen naar aanleiding eener taalkundige bijdrage van den Hoogleeraar T. ROORDA", en zette later de polemiek voort met Dr. KOORDERS, die de partij van zijn leermeester tegen hem had opgenomen, altijd in even bitschen en schamperen toon, maar tevens zoo dat altijd veel van hem te leeren valt.

Van de hier vermelde Bijdragen tot de Indische Taal- Land- en Volkenkunde heb ik reeds vroeger gesproken, waar ik de Javaansche teksten opsomde, door ROORDA vroeger en later in het licht gegeven. Ik meen thans al de bijdragen vermeld te hebben door ROORDA aan dat tijdschrift geleverd, maar toch moet ik hier nog eene opmerking maken, die ons ROORDA's veelzijdige werkzaamheid weder van een anderen kant zal doen kennen. Dat tijdschrift was namelijk het orgaan eener instelling waarvan hij een tijd lang de ziel was. Den 4den Juni 1851 was te Delft, op uitnoodiging van de Heeren J. C. BAUD, G. SIMONS en T. ROORDA, eene vergadering gehouden van mannen, die in de kennis van Ned. Indië belang stelden, met het doel om eene wetenschappelijke instelling speciaal voor de bevordering dier kennis tot stand te brengen. Hier werd besloten tot de oprichting van een Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, dat zich eerlang in de bescherming des Konings mocht verblijden, en daarom den naam van Kon. Instituut voerde. Gelijk ROORDA waarschijnlijk aan de oprichting het grootste aandeel had, is hij ook jaren lang als lid van het Bestuur met den meest volhardenden ijver werkzaam geweest, en het is dus niet te verwonderen dat hij het tijdschrift dier instelling door zoo menige belangrijke bijdrage heeft opgeluisterd. De meer dan eens beproefde poging om het Instituut met het Indisch Genootschap te 's Gravenhage te vereenigen, vond in ROORDA een verklaarden tegenstander, dewijl hij vreesde dat het wetenschappelijk doel van het Instituut daardoor zou mis-

kend worden. Dit verhinderde echter niet dat het Indisch Genootschap hem den 30sten Sept. 1859 tot eerelid benoemde.

Tot 1864 was ROORDA, wiens verdiensten ook de Koning door het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw en het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen door eene benoeming tot correspondeerend lid had erkend, als Hoogleeraar aan de Delftsche Akademie ten nutte zijner leerlingen en der wetenschap werkzaam. Hij woonde echter niet altijd in de stad, maar dwong zich, om, overeenkomstig de behoeften van zijn gestel, den ingespannen arbeid door lichaamsbeweging af te wisselen. Hij koos daartoe eerst Voorschoten, en later den Haag, als woonplaats en had de gewoonte tot het geven zijner lessen meestal naar Delft te wandelen. Over het nut door de Delftsche Akademie, bepaaldelijk ten behoeve der Indische Ambtenaren verspreid, werd destijds zeer verschillend geoordeeld. Het Javaansch stond in Delft zeer op den voorgrond, en juist de kennis dier taal werd door velen minder noodig geoordeeld, die zelven zonder kennis van 't Javaansch in Indië carrière hadden gemaakt. Daarbij kwam dat het onderwijs van ROORDA, vooral veel te hoog en te diep voor hen die hunne gebrekkige opleiding ontvangen hadden met de geringe middelen die Indië daartoe aanbood, en dikwijls niet eens behoorlijk de moedertaal verstonden, lang niet altijd in den smaak zijner leerlingen viel en voor velen weinig vruchten droeg. Echter heeft de Delftsche Akademie, zooals ik meermalen getracht heb, ook tegenover de weêrspraak van vrienden, in het licht te stellen, voor de betere kennis van Indië en de betere opleiding der ambtenaren onberekenbaar nut gesticht. Onderscheidene goede en enkele voortreffelijke kenners van het Javaansch zijn daar gevormd, en schoon ROORDA allengs ook eenige leerlingen als docenten rondom zich verzamelde, die hem ijverig in zijne taak behulpzaam werden, komt toch in de eerste en voornaamste plaats de eer daarvan aan hemzelven toe. Doch de gebrekkige inrichting der Delftsche Akademie, de ongelukkige samenkoppeling van eene zeer onvolledige polytechnische school met eene instelling tot opleiding van Indische ambtenaren, en vooral het monopolie dezer instelling, zoo ver gaande, dat niemand, ook

van hen die in Indië geboren en opgevoed waren, het ambtenaars-radikaal kon erlangen, zonder tot een langdurig en kostbaar verblijf in Europa ter wille der bijwoning van het te Delft gegeven onderwijs gedwongen te worden, waren grieven die telkens weder boven kwamen en waarvan ook de grootste vriend van een grondig en degelijk onderwijs in het Javaansch en andere voor den Indischen ambtenaar onontbeerlijke kundigheden de gegrondheid niet kon ontkennen. Nog eene andere strooming van denkbeelden had invloed op de wijze waarop de Delftsche school als vertegenwoordigster der Indische wetenschap door velen beschouwd werd. Sommige wetenschappelijke mannen waren namelijk van oordeel, dat de kennis van Ned. Indië niet enkel met een praktisch doel moet worden nagejaagd, maar als vak van wetenschap van zoo groot gewicht is, dat minstens aan ééne onzer Hoogescholen gelegenheid tot eene meer wetenschappelijke beoefening behoorde gegeven te worden. De Minister THORBECKE sloeg een soort van middelweg in. Terwijl naar zijne meening de Delftsche Akademie tot eene volledige Polytechnische school moest worden ingericht, wilde hij de Indische afdeeling naar Leiden overbrengen, en de docenten en leerlingen het gebruik geven van de daar voorhandene wetenschappelijke hulpmiddelen, zonder echter vooralsnog de nieuwe instelling voor Indische wetenschap met de Hoogeschool te vereenigen. Of het wellicht zijne bedoeling was die vereeniging bij eene eventueele nieuwe regeling van het Hooger Onderwijs tot stand te brengen, is moeilijk te beslissen, al mag men het ook vermoeden.

Eene Staatscommissie werd benoemd om den Minister advies te geven over de verwezenlijking van dit plan en ook ROORDA was daarvan lid. De slotsom der overwegingen van die Commissie werd met den meesten spoed aan den Minister medegedeeld. De inmiddels tot stand gebrachte wet op het Middelbaar Onderwijs bleef niet zonder invloed op de eindelijke regeling; maar eenige hoofddenkbeelden der Commissie werden behouden en geformuleerd in de wet waarbij in 1864 de Rijksinstelling van onderwijs in Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indië te Leiden werd opgericht. Vier Hoog-

leeraren zouden daarbij benoemd worden: één in de Javaansche taal- en letterkunde, één in de Maleische taal- en letterkunde, één in de land- en volkenkunde en de geschiedenis van Ned. Indië, één in het inlandsch recht en de staatsinstellingen door Nederland aan zijne Indische bezittingen gegeven. De eerste leerstoel werd aan ROORDA, de tweede aan zijn leerling en ambtgenoot te Delft PIJNAPPEL, de derde aan mij toegewezen, de vierde bleef vooralsnog onvervuld, omdat de Minister omtrent den heer KEYZER, die te Delft de Staatsinstellingen van Ned. Indië en het Mohammedaansch recht onderwezen had, eene minder gunstige meening koesterde. De Rijksinstelling had niet, gelijk de vroegere Delftsche school, het monopolie der opleiding van Indische ambtenaren, en de studie van het Javaansch, die, ware zij eene verplichte gebleven, natuurlijk alle aanstaande ambtenaren naar de lessen van ROORDA zou getrokken hebben, werd naar luid der nieuwe bepalingen niet langer voor allen noodzakelijk geacht. Daarom gelukte het den heer KEYZER, in vereeniging met het gemeentebestuur van Delft, eene gemeentelijke instelling voor opleiding van Indische ambtenaren in die stad op te richten en zich als Directeur daarvan te doen benoemen. De leemte die door het ontbreken van den vierden docent al aanstonds in het onderwijs te Leiden bestond, terwijl het Delftsche gemeentebestuur op onbekrompen wijze voor het onderwijs in alle vereischte vakken zorgde, stelde, bij de concurrentie die nu van zelve tusschen de Delftsche Instelling en de Rijksinstelling ontstond, deze laatste al dadelijk in het nadeel, en de grootere bewegelijkheid der Delftsche instelling, die zich gemakkelijker naar de door den Minister van Koloniën, zonder overleg met zijn ambtenaar voor Binnenlandsche zaken, voor het examen der Indische ambtenaren gestelde eischen wist te plooien, behield op den duur in deze concurrentie eenig voordeel en stak in menig jaar in het aantal en den rang dergenen die het examen met gunstig gevolg aflegden, de Rijksinstelling de loef af. ROORDA zou zich dat hebben kunken getroosten, maar wat hem ergerde en griefde was dat onder dat alles de studie der Javaansche taal geweldig leed. Volhardende pogingen, steeds ijverig door zijne ambtgenooten gesteund,

zijn door hem aangewend, om het examen in de Javaansche taal weder voor alle aanstaande Indische ambtenaren verplicht te maken. Eenmaal was de poging gelukt. De Minister VAN BOSSE had een nieuw reglement op het examen uitgevaardigd, waarin aan het Javaansch zijne oude plaats was teruggegeven, maar eer dat het een begin van uitvoering had erlangd, werd het door zijn opvolger weder teruggenomen. Het eindeloos geharrewar uit de in onderwijszaken zoo noodlottige concurrentie, die het wezen aan den schijn doet opofferen, geboren, en het verval der studie van het Javaansch, die thans slechts door ongeveer de helft der examinandi wordt beoefend, terwijl de eischen veel lager dan vroeger zijn gesteld, hebben zeker gestrekt om ROORDA's laatste levensjaren van tijd tot tijd te verbitteren, en het verblijdend uitzicht, dat wij thans genieten, dat eene nieuwe regeling van het Hooger Onderwijs de Rijksinstelling in de Hoogeschool zal oplossen, dat de wetenschap het eenig doel van het streven harer Hoogleeraren zal worden, en wij de opleiding van onze Indische ambtenaren, voor zoover zij geen wetenschappelijken graad begeeren, geheel aan de Delftsche zusterinstelling zullen mogen overlaten, bleef, zoolang ROORDA leefde, te zeer in nevelen gehuld, dan dat het hem veel opbeuring kon schenken.

ROORDA aanvaardde zijne nieuwe betrekking den 14den September 1864 met eene toespraak aan zijne leerlingen „Over het voorname doel en de methode van het onderwijs in de Javaansche taal," eene toespraak die later ook in druk door hem werd uitgegeven. Zijn hoofddenkbeeld is dat men tot de kennis van een volk het best doordringt door de kennis zijner taal- en letterkunde. Hierbij is echter een punt dat ROORDA veelal te veel uit het oog verloor. De nieuwere Javaansche letterkunde heeft een veel meer Mohammedaansch karakter dan het Javaansche volksleven zelf. ROORDA kende de Javanen voornamelijk slechts in en door hunne taal en letteren en bekommerde zich weinig om eigenlijk ethnologische studiën. Zoo begreep hij niet dat het Mohammedaansche recht slechts eene liefhebberijstudie is van den Javaanschen Santri, die voor een groot deel zonder invloed blijft op het leven, en dat, zoo wij het huwelijks- en erfrecht uitzonderen, de voorschriften van het

Mohammedaansch recht slechts zeer zwakke sporen zoowel in het volksleven als in de rechtspraak hebben gedrukt. Vanhier de hooge waarde die ROORDA ten onrechte hechtte aan de beoefening door zijne leerlingen van de Kitab Toehpah, een Mohammedaansch wetboek in de Javaansche taal, waarschijnlijk ten tijde van DAENDELS opgesteld. Ofschoon oorspronkelijk wellicht met dat doel vervaardigd, heeft dit wetboek nooit tot richtsnoer bij de rechtspraak op Java gestrekt, en heeft de bekendheid daarmede voor de ambtenaren slechts een zeer beperkt praktisch nut. Echter is het door een van ROORDA's leerlingen het „Corpus Juris Javanum" genoemd, en zoowel de regeling van het thans weder opgeheven exceptioneel lichter examen aan rechtsgeleerden aftenemen die een rechterlijk ambt in Indië begeeren, als de nieuwe uitgave door ROORDA nog in zijn laatste levensjaar van dit boek bezorgd, geven de bewijzen van het bijzonder gewicht dat hij er aan hechtte. Door Prof. KEYZER het eerst in 1853 uitgegeven, kwam het in ROORDA's verbeterde uitgave, die bij zijn dood nog niet geheel voltooid was, in 1874 in het licht.

In weêrwil van de genoemde ontmoedigende omstandigheden, ging ROORDA te Leiden voort zich met al de vlijt en volharding die hem steeds hadden gekenmerkt, aan de bevordering der kennis van het Javaansch en het scheppen van nieuwe hulpmiddelen voor zijne beoefening te wijden. Van menig geschrift in dit tijdvak verschenen, waaronder de uitgave eeniger Javaansche wajangverhalen in 1860 de eerste plaats inneemt, heb ik reeds gewag gemaakt. Inzonderheid moet echter nog eene verkorte en toch in menig opzicht door nieuwe opmerkingen verrijkte uitgave der Javaansche Grammatica vermeld worden, die, nadat zij reeds gedurende eenigen tijd voor de pers gereed had gelegen, in 1874, kort na den dood des schrijvers het licht zag. Maar nog blijft mij het belangrijkste van al ROORDA's geschriften ter vermelding over: zijn Handwoordenboek der Javaansche taal. Lang had hij de bouwstoffen voor eene nieuwe bewerking van het Javaansch Woordenboek verzameld, maar te midden van velerlei bezigheden was het hem onmogelijk den tijd te vinden voor een zoo veelomvatten-

den arbeid. Doch omstreeks 1870 begon de nood te dringen; het Javaansche Woordenboek was geheel uitverkocht, en de enkele exemplaren die nu en dan te koop werden aangeboden, moesten door ROORDA's leerlingen, die het bij hunne studiën niet missen konden, met de buitensporigste prijzen betaald worden. De prikkel der behoefte en de wensch om de verzamelde schatten voor de wetenschap te bewaren, vereenigden zich om den reeds nagenoeg 70jarigen, maar nog met een helder hoofd en onbezweken kracht begaafden grijsaard, te nopen de hand aan het werk te slaan, om het bestaande, nog in zoovele opzichten gebrekkige Jav. Woordenboek door een beter te vervangen. Het is bijna niet mogelijk zich een overdreven voorstelling te maken van de vlijt en volharding waarmede ROORDA dit werk voortzette, toen het eenmaal ter hand was genomen. Geene andere uitspanningen veroorloofde hij zich dan de dagelijksche, voor zijne jaren uitgestrekte wandelingen, die hij voor het behoud zijner gezondheid noodig achtte. Alle nieuwe hulpmiddelen werden zorgvuldig geraadpleegd, en vooral het in 1869 door den zendeling JANSZ te Samarang uitgegeven „Nieuw vervolg op GERICKE's Javaansch-Nederlandsch Woordenboek" bewees hem daarbij hoog gewaardeerde diensten. Ook wist hij zich het verblijf van een in Nederland vertoevenden zoon van den beroemden Javaanschen taalkenner C. F. WINTER uitstekend voor zijn doel ten nutte te maken. Ofschoon de Heer WINTER geen taalgeleerde mocht heeten, kon hij toch, daar het Javaansch voor hem zoo goed als zijne moedertaal was, aan ROORDA vaak de vereischte inlichtingen geven, en deze bezat bij uitnemendheid het talent om uit zijne niet altijd voldoende ophelderingen omtrent het spraakgebruik de ware beteekenis der woorden af te leiden. Zelfs ROORDA's bitterste bestrijders prijzen de beknoptheid en duidelijkheid waarmede de beteekenis der woorden in dit Handwoordenboek ontvouwd is. De rangschikking der stof heeft, in vergelijking met het vroeger Woordenboek, even belangrijke wijziging ondergaan als de inhoud i uitgebreid. Alle Kramawoorden zijn bij de synonieme Ngoko woorden behandeld, en aan de etymologie, die het richtsnoer de rangschikking aan de hand geeft, is bijzondere zorg besteed

Met verbazende snelheid, zoo men den grooten omvang en de moeilijkheid van het werk in aanmerking neemt, volgden de afleveringen elkander op. In November 1873 hadden vier afleveringen, twee derden van het werk vormende, het licht gezien, en was de vijfde op de pers. Deze is kort na den dood des schrijvers verschenen, maar bestaat uit een kleiner aantal vellen druks dan de vorige. Van de 20 letters van het Javaansch alphabet ontbreken de drie laatste met een deel der zeventiende. Gelukkig heeft de heer A. C. VREEDE, de neef en leerling van ROORDA en de deelgenoot zijner studiën in de laatste jaren, de voltooiing van het ontbrekende kunnen op zich nemen. Hij is er reeds in geslaagd het handschrift af te werken, en wij mogen hopen dat weldra de voltooiing ook van den druk aan de beoefenaars der Javaansche taal een nieuw volledig woordenboek zal in handen geven, dat, ofschoon nog niet volmaakt, de vroegere proeven zeer ver in nauwkeurigheid en volledigheid overtreft.

Nog één geschrift van ROORDA uit de laatste jaren zijns levens, moet hier met een woord door mij vermeld worden, ofschoon ik er reeds boven den titel van heb genoemd. Ik bedoel de in 1871 door hem uitgegeven brochure: „Het geloof en de geloofsgronden van een modern Christen." Wetenschappelijke waarde heeft dit geschrift niet, maar het is van belang voor de kennis van ROORDA's rijk gemoedsleven, dat zich onder een eenigszins koud en stug uiterlijk verborg. Ik zal mij echter van eene nadere toetsing en waardeering van dit boekske onthouden, omdat ik daartoe niet zou kunnen overgaan zonder mijn eigen standpunt met betrekking tot de zoogenaamde moderne theologie uitvoeriger aan te wijzen, waarvoor het hier de plaats niet is.

Terwijl ROORDA nog met volhardenden ijver aan de voltooiing van zijn laatste groote werk, zijn Javaansch Handwoordenboek arbeidde, beroofde in November 1873 een noodlottige val hem van het vermogen om zijn bed te verlaten en zijn werk weder op te vatten. Lang bleef hij niet alleen zelf, maar bleven ook zijne vrouw en kinderen en zelfs de geneesheeren de hoop voeden op zijn herstel, en meermalen vernamen zijn belangstellende vrienden met welgevallen, dat hij eerlang dacht zijne studeer-

kamer weder te bezoeken en aan de spoedig verwachte voltooiing van zijn woordenboek te arbeiden. Maar alle hoop bleek ijdel. Hevige pijnen ondermijnden zijn reeds gedeeltelijk door hoogen ouderdom gesloopte krachten, en den 5den Mei 1874 ging hij zacht en kalm over tot de eeuwige rust. Hij had den ouderdom van bijna 73 jaren bereikt, en had gearbeid zoolang het voor hem dag was, zooals te allen tijde slechts weinigen gearbeid hebben. Zijne vrouw en kinderen verloren in hem een liefhebbend man en vader, een huisgenoot die nooit geklaagd had, maar door een zeldzaam gelukkige, steeds tevredene gemoedsgesteldheid ook geluk en tevredenheid rondom zich had verspreid. De stugheid die velen van Roorda eenigszins afschrikte, wist hij in den huiselijken kring geheel af te leggen, gelijk zij ook geheel gesmolten was voor die weinigen die tot den engeren kring zijner vrienden behoorden. Dezen merkten ook weinig van de stijfzinnigheid waarvan hij den naam had. 't Is waar dat hij, gewoon zich geene meening te vormen dan na bedaard en kalm overleg, zich niet door het krachtigste flux de bouche liet bepraten; maar voor overtuiging was hij nooit onvatbaar. Nederland heeft in den stijven, mageren, hoekigen maar braven en zelfs in den grond beminnelijken man een zijner grootste geleerden en Java een zijner beste vrienden verloren. Deze laatste uitspraak moge U wellicht bevreemden in den mond van iemand die de economische hervorming van Java is toegedaan, terwijl Roorda, in vroeger jaren althans, met het cultuurstelsel dweepte. Maar behalve dat ook in dit opzicht zijne zienswijze langzamerhand eenige verandering had ondergaan, is zeker hij de grootste weldoener van het Javaansche volk die het meest bijdraagt om ons in staat te stellen het overeenkomstig zijn aard en zijne behoeften te besturen. En in dat opzicht verdient zeker hij de palm, die het meest heeft verricht om ons zijne taal te leeren kennen; want „de taal is gansch het volk."